

Papp Géza

ISMERETLEN KOCHANOWSKI-FORDÍTÁSOK A XVI—XVII. SZÁZADBÓL¹

Közhelynek számít már a megállapítás, hogy a magyarság évszázadokon keresztül idegen hatások keresztitűzében alakította a maga műveltségét. Hogy a középkori gregoriánum hazai gyakorlata következtében milyen pozitív zenei benyomások érték a népet, illetve, hogy ezekből a zenei benyomásokból mit szívott és olvasztott magába, azt ma még nem tudjuk teljes egészében felmérni, hiszen az erre vonatkozó kutatások alapját csak most kezd megvetni a magyar zenetudomány. De, hogy ezen a területen is várhatunk eredményt, az néhány eddig felbukkant adat remélni engedi. Ötfokú dallamaink bizonyos csoportjának világos kapcsolata a psalmodiával,² egy felvidéki aratódal feltűnő egyezése a nagyszombati mise allelujájával,³ a gregorián *Veni creator* felbukkanása egy bodonyi világi parlando dallamban,⁴ — mind arra mutat, hogy az évszázados gyakorlat nem múlt el nyomtalanul. Különösen jelentős lehetett a himnusz-dallamok hatása, mivel azoknak egy részét magyar szöveggel a reformáció is terjesztette.⁵ Ezek a dallamok — természetesen — nem egyforma mértékben váltak népszerűekké, egyesek elég korán kikoptak a protestáns használatból, de jelenlétük a hazai liturgikus gyakorlatban még a XVIII. században is nyomon követhető. Egyszerű strófaszerkezetük is megkönnyítette a népénekké válást.

A XVI. század magyar gyakorlatában számos olyan énekkel — címmel, fordítással, nótautalással⁶ vagy, ritkábban, dallamlejegyzéssel — találkozunk, amelyekről tudjuk, hogy német nyelvterületről származnak, és már a középkor folyamán elterjedhettek jóformán egész Közép-Európában, s a gregoriánum mellett az istentiszteleti énekpraxis szerves részeként szerepeltek. Ezek a valóban népénekek, amelyek — ha latin nyelven szólaltak is meg — közelebb állottak a hívő tömegekhez, mint a papság, illetve a kórus által énekelt gregorián melódiák. De hamar lefordították őket a nép nyelvére. Korai nyelvemlékeink csekély száma miatt ugyan nem tudjuk kimutatni, hogy nálunk mikor jelentkeztek először, de valószínűnek látszik: a reformáció ezeket is jogos örökségként kezelte, s így jutottak bele az első protestáns énekeskönyvekbe.⁷ Más énekek a reformáció természetes következményeként külföldi, főleg német és cseh gyűjteményekből kerültek át hozzánk is. Elsősorban a Luther által terjesztett énekekre kell gondolnunk. Az első ilyen kísérlet — tudjuk — Gálszécsi énekeskönyve (Krakkó 1536), amelynek csak töredékesen fennmaradt példányaiból három Luther-ének hangjegyzett magyar fordítását ismerjük. Feltűnő azonban, hogy a kezdődő reformáció nyilvánvaló magyar

¹ Részletek a szerző „Idegen hatások a XVII. század magyar zenéjében” c. kandidátusi értekezéséből.

² RAJECKY: Népdaltörténet és gregorián-kutatás. Kodály Emlékkönyv (1943) 308.

³ KODÁLY: A magyar népzene (1952) 44.

⁴ RAJECKY: *Melodiarium Hungariae medii aevi* (1956) 338. — A problémára vonatkozóan I. még: RAJECKY: *Parallelen spätgregorianischer Verzierungen im ungarischen Volkslied*. *Studia memoriae Belae Bartók sacra* (1956) 377.

⁵ Pl. *Corde natus ex parentis, Rex Christe factor omnium, Lauda mater ecclesiae, Veni redemptor gentium, Conditor alme siderum, Veni creator Spiritus, A solis ortus cardine, Vexilla regis prodeunt, Gloria, laus et honor, Festum nunc celebre* — továbbá a *Grates nunc omnes reddamus carácsonyi sequentia*. Hasonló módon élt tovább néhány antifona-dallam is (*Media vita, Da pacem stb.*). Vö. Cs. Tóth: A XVI. század magyar dallamai 109—13.

⁶ Néhány utalás Szegedi Gergely (1569) és Bornemisza Péter (1582) énekeskönyvéből: *Juste iudex, Christus surrexit, Virgo Dei Genitrix, Salve Mater misericordiae, Christus jam surrexit, O venerabilis Virginitas, O felix namque decoris, Veni Spiritus alme tuorum*.

⁷ A legismertebbek: *Ave Hierarchia, Dies est laetitiae, Laus tibi Christe, Patris sapientia, Spiritus Sancti gratia*, továbbá a *Puer natus-* és a *Surrexit Christus*-parafrázisok.

—német kapcsolatai ellenére, aránylag csekély számban szerepel Luther és körének énekköltése az első gyűjteményekben.⁸

Nagyobb méretűnek látszik, s kihatásában is jelentősebbnek az a kapcsolat, amely a cseh egyházi énekek felé mutat. Csomasz Tóth Kálmán hívja fel a figyelmet arra a különbségre, amely a német és a cseh énekkincséből átvett dallamaink között van. Míg a német dallamok legfeljebb kis eltéréssel jelennek meg énekeskönyveinkben, addig „a magyar variáns cseh rokonával szemben már a legkorábbi, egykorú forrásokban is figyelemreméltó önállóságot mutat. Maga ez az önállóságra törekvés nem egy esetben olyan méretet ölt, hogy a magyar dallamalak „túlno” idegen elődjén.”⁹ Szláv eredetűeknek látszanak az ún. pentapodák is, noha a korabeli cseh és lengyel énekeskönyvek anyagában korántsem találunk olyan nagy számban, mint a magyarban. A közvetlen dallam- és ritmusegyezések nem az énekeskönyvek anyagában, hanem a népzenei hagyományban találhatók, s ezért azt kell feltételeznünk, hogy a szlovákoknál és cseheknél eredetileg népi jelenség volt. Ebben az esetben ennek a jellegzetes formának első mintái már igen korán eljuthattak hozzánk, függetlenül minden írásbeliségtől.¹⁰

A XVII. század folyamán átvett, s az énekeskönyvszerkesztők által is nyilvántartott idegen dallamok főleg három forrásból, a német, a szlovák és a lengyel gyakorlatból kerültek a magyar anyagba. Hogy ismert idegen dallamról van szó, azt jelzik is gyűjteményeink, bár az eredeti énekszövegre ritkán utalnak. Így Wathay Ferenc is csak ennyit ír 102. zsolttára elé: Nemet Notara.¹¹ A Teleki-énekeskönyv néven ismert kolligátumban¹² egész sor világi ének megy idegen táncnótára. Így szerepel: „Török nóta” (9. Szívem szakad, mégis óhajt — 21. Kegye semet immár régen nem láttam — 28. Búcsúmat veszem immár tőled), „Tót táncnóta” (12. Egy szép szeléd kis solymoskám), „Hamarja, tót táncnóta” (14. Szívemnek reménye, édes kis Anickám — 15. Reggel szép árnyékban csipdesvén violákat), „Táncz. Tót” (18. Én vagyok a messze földről repülő kis madár — 20. Kedvek vidámsága tőlem el távozik — 27. A nap egy kegyest ő öltözetiben — 30. Tőled életem reménye), „Oláh táncnóta” (13. Oh búban bemerült, elpedett szívem — 19. Mikor elindulék, nem láthatom vala), „Oláh táncz” (31. Az minap szódát most ki nem jelentem). Dallamukat nem ismerjük. Az első unitárius énekeskönyvek hasonlóképpen általánosságban utalnak lengyel dallamokra (Nota Polonica), és az ilyen megjegyzésekből, mint „Németből magyarrá fordított” (Debrecen 1616 211: A mi Urunk Jesus Christus mint szenvedé mi érettünk), vagy „Alia Cantio funebris ex Germanico in Hungaricum translata” (Szép Imadságos Könyvecske... Lőcse 1632 327: El jövőn már az én óráim) arra következtethetünk, hogy a fordítók meg kívánták tartani az eredeti dallamot, legalábbis nem feltételezhetjük ennek ellenkezőjét, ha nincs külön nota-utalás. Az idegen vers, a magyar fordítás és az eredeti dallam szoros kapcsolatát szinte egyedülállóan fogalmazzák meg a századvégi lőcsei énekeskönyvek, amikor a „Menybéli felséges Isten, kinek dicsősége ott fenn” kezdetű énekhez ezt írják: „Azon notán, mellyen Belgául énekeltek” (Lőcse 1696 505.).

Szerencsére ezek a dallamok sem mind ismeretlenek előttünk. Ez utóbbi pl. nem más, mint Luther Miatyánkjának dallama, egyike a nálunk legkorábban lejegyzésre kerülő dicséret-dallamoknak (RMDT I. 133.), a fenti halottas ének pedig a Wenn mein Stündlein vorhanden ist fordítása, s dallamára a korai unitárius gyűjtemények is utalnak Bogáti 85. zsolttaránál (Isteni dicséreték 1607 323.). Általános elterjedésére vall, hogy 1780-tól helyet kap a hangjegyes református halottas énekeskönyvekben¹³ (Debrecen 1780, 1791 177: Midőn eljő az én óráim), mégpedig a Calvisius-féle alakban.¹⁴ Ebből látszik, hogy az eredetileg hétsoros dallam az 5. sor megismétlésével vált nyolcsorosá. A nagyenyedi halottas (1769 200.) más, ismeretlen eredetű dallammal közli az éneket¹⁵. Néha minden megjegyzés, az idegen dallamra vagy az eredeti szövegre való utalás nélkül is meg lehet állapítani, hogy fordításról van szó. Így pl. a Most nyugosznak az Erdők, Ember állat és Mezők (Lőcse 1696 541.) kezdősorok azonnal eszünkbe juttatják P. Gerhardt énekét: Nun ruhen alle Wälder¹⁶.

⁸ Cs. TÓTH, i. m. 99.

⁹ Uo. 150.

¹⁰ Uo. 146., továbbá SZABOLCSI: Tinódi zenéje (1929) 9 — 10.

¹¹ RMKT (XVII. sz.) I. 224.

¹² Vö. KLANICZAY TIBOR: Barakonyi Ferenc. Magyar Századok (1948) 120. — A kéziratok anyagát kiadta ERDÉLYI PÁL: Barakonyi Barakonyi Ferenc költeményei (Koloszvár 1907) — az alábbi felsorolásban ennek a sorszámaikat adjuk.

¹³ A debreceni Halott temetéskorra való ének 1780-as, eddig legkorábbiak ismert hangjegyes kiadására dr. SCHULEK TIBOR hívta fel a figyelmemet. Teljesen ép példány a Bp. Egyetemi Könyvtárban (Ad 3131).

¹⁴ ZAHN: Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder 4482/a sz. dallama.

¹⁵ Legfeljebb Zahn 4489. sz. dallamával vethető egybe. Egy győri kéziratok korálkönyvben, amely a XVIII. század közepe táján keletkezett, Zahn 4486. dallama van.

¹⁶ FISCHER-TÜMPPEL: Das deutsche evangelische Kirchenlied des 17. Jahrhunderts, III. 381. Legáltalánosabban elterjedt világi eredetű dallama: BÖHME: Altdeutsches Liederbuch 254. sz. és ZAHN i. m. 2293/a-f.

Szlovák, illetve cseh dallamokat idéz egy századvégi, pécsi eredetű kézirat¹⁷; közülük kettőt sikerült azonosítani Szólósy Benedek Pýsně Katholické c. szlovák énekeskönyvének (1655)¹⁸ énekeivel: Nap csillágból támad a örül kereszténység (Pécsi kz. 215. l. — Nota: Gyž szlunce zwedí wislo radugmese — PK 1655 28.) és Hallyátok keresztények, ami történék (uo. 216. l. — Nota: Poszluhagte Kristyane — PK 1655 34.). Ez utóbbit megtaláljuk a Turóci Cantionaleban¹⁹ is. Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben nemcsak a dallam átvételéről van szó, hanem fordításról is. A fordítások azonban elszigeteltek maradtak, nem lettek általános ismertekké, mint általában a Pécsi kézirat többi új éneke sem terjedt el. A csehekkel való intenzív szellemi kapcsolatokra vall Rimay János egyik költeménye²⁰ (Mi Urunk, s édes Atyánk, Add nekünk szent Lelketet), melyet cseh egyházi énekből fordított (Otče nás milý Paně, dej nám Ducha Swatého). Dallamát Daniel Karlsperg 1620-as prágai énekeskönyvéből (Kancyonál aneb zpěwové cyrkwe ewangelistské straj y nowj) facsimilében közli Eckhardt,²¹ de megvan Závorka gyűjteményében²² is, valamint — más szöveggel — az ún. Šamotulský kancionálban²³ (1561 M XVI/a). Nem biztos azonban, hogy nálunk is erre a dallamra énekelték. A szöveg bekerült ugyan a gyűjteményekbe (adataim szerint először az 1697-es debreceniben jelent meg), de az első hangjegyes gyűjtemények (Debrecen 1778 35., Győri kz. 58.) eltérő dallammal közlik, mégpedig mind református, mind evangélikus részről más-más dallammal!

Nem ilyen könnyű megállapítani annak a tíz zsolnárnak az eredeti dallamát, amelyeket — mint mondtunk — Nota Polonica (vagy inkább rövidítve: Nota Pol) utalással közölnek az Isteni Ditsiretek, imádságos és vigasztaló énekek. . . című, 1607-ben, a század huszas éveiben és 1697-ben megjelent unitárius gyűjtemények²⁴. Feltehető, hogy ezek a szövegek — amelyek egyébként sem korábbi, sem későbbi más protestáns forrásokban nem találhatók, — már a sokat emlegetett, de elveszett vagy lappangó XVI. század végi unitárius énekeskönyvben is benne voltak. A kérdéssel Cs. Tóth is foglalkozott, de dallamukat nem tudta azonosítani.²⁵ Pedig a dallamok kinyomozhatók, ha tekintetbe vesszük a zsolnárszámozást és a strófászerkezetet, összehasonlítva a megfelelő lengyel zsolnárszövegeket a magyarral. Énekszövegeink mintáját — egy kivételével — meg is találtuk Piotr Artomius-Krzesichleb XVI. századi evangélikus énekeskönyvének 1620. évi kiadásában²⁶ és egy 1625-ben megjelent unitárius gyűjteményben.²⁷ Közöttük van a nagy lengyel költőnek, Kochanowski-nak hat zsolnára is²⁸. Összevetve az azonos versformájú és ugyanazon zsolnárra támaszkodó kétféle — magyar és lengyel — fordítást, illetve parafrázist, azt kell mondanunk, hogy az ismeretlen magyar zsolnárfordító már elege nem a lengyel szöveg hű lefordítását tekintette feladatának, hanem a zsolnáros gondolatának önálló kifejtését²⁹, megtartva az eredeti dallamot, és gondosan ügyelve arra, hogy értelmes versföket alakítson ki, ami nem kis mértékben köthette meg a kezét. A magyar szöveg a legtöbb esetben jóval hosszabb a lengyelnél, mindenképpen terjedősebb és nehezekebb. A lengyel vers költői képeit, hasonlatait nem tudta, vagy talán nem is akarta visszaadni. Hogyan is emelkedhetett volna Kochanowski költészetének magaslatára, amellyel legfeljebb a mi Balassink vehette volna fel a versenyt! Az alábbiakban, ahol lehet, megpróbáljuk a két szöveg egyes szakaszait párhuzamba állítani, de mielőtt erre sor kerülne, megjünk ki ezekből a zsolnárokból néhány részletet, amelyek — megítélésünk szerint — arra mutatnak, hogy a magyar költő itt-ott mégis figyelembe vette a lengyel verseket.

¹⁷ 1947-ben a pécsi püspöki könyvtárban tanulmányoztam; akkori jelzete: Zs. X. 23.

¹⁸ Hangjegyes anyagát lásd BURLAS—FIŠER—HOŘEJŠ: Hudba na Slovensku v XVII. storočí (Bra tislava 1954) 264—344.

¹⁹ Cantionale et Passionale. . . 31. l. (BEK A 113. sz. kézír.)

²⁰ ECKHARDT SÁNDOR: Rimay János összes művei (1955) 54. sz.

²¹ Uo. 208—9.

²² Písně chval božských. . . (Prága 1602) — OSzK Lit. 117.

²³ Písně chval božských. Písně duchovnj ewangelistské. . . 1561 — Mikrofilmje: OSzK FM4 1040.

²⁴ Első unitárius énekeskönyveinkről l. újabbban: Cs. Tóth, i. m. 74., 81. és 87.

²⁵ Uo. 104—5.

²⁶ Kancyonál to jest Pieśni chrześciańskie. . . Toruń 1620. (Első kiadása 1578-ban jelent meg.) — Mikrofilmje: OSzK FM4 1087.

²⁷ Psalmy Niekto Krolá Dawidá. . . 1625 — Varsó, Bibl. Narodowa. Figyelemre méltó körülmény, hogy ez a gyűjtemény megvan a kolozsvári volt unitárius kollégium könyvtárában, mégpedig két példányban (jelzetük: R. 1863. és R. 1865.), amelyek azonban — a könyvtáros írásbeli felvilágosítása szerint — kissé eltérnek egymástól, tehát ugyanabban az évben megjelent két különböző, de lényegében azonos tartalmú kiadásról van szó. — Megtalálható benne az 5., 13., 14., 16., 30., 32. és 69. zs.

²⁸ 5. (Verba mea auribus percipe), 14. (Dixit insipiens in corde suo: non est Deus), 16. (Conserva me, Domine, quoniam speravi in te), 30. (Exaltabo te Domine, quoniam suscepisti me), 32. (Beati quorum remissae sunt iniquitates) és 66. (Jubilato Deo omnis terra). Lásd: JAN KOCHANOWSKI: Dzieła wszystkie 1—2. (Warszawa 1884).

²⁹ Az önállóság azonban nem olyan mértékű, hogy parafrázisról lehetne beszélni. A kétféle fordítás éppen abban különbözik egymástól, hogy a magyar hívebben követi, és tartalmában teljes egészében adja vissza az eredeti zsolnárokat, — természetesen nem a Vulgata, hanem a héber szöveg alapján, ami a zsolnárok számozásából is kiténik.

Pl. az 5. zoltár IX. szakaszát a magyar 11—12. szakasz így adja vissza⁹⁰:

Ich vstá są nieprawdziwe
Serce chytre y zdrádlive:
Ich gárdło grób otworzodny
á ięzyk pochlebca piony.

(Az ő szájuk hamis,
szívük ravasz és álnok:
torkuk megnyitott sir,
nyelvük pedig hizelgő.)

Ninczen mert bizony szaiaban,
igassag az ő dolgában
ki véremet szomyuhozvan,
gonozt gondol minden dolgan.

Ember életet ohaytya,
mint fel nyilt koporso varya:
nyelve noha és ő szai
kép mutato nyaiassaga.

A 13. zoltár első szakasza a két fordításban:

Ach iuzze ták do końca
wszechmocny Pánie nász
zápomnisz tu nas nędznych
práwie ná káždy czás?
Długoż będziesz odwracał
oblicza swoiego
odemnie miły Pánie
stworzenia twoiego?

Jaj meddig nagy Wr Isten
nyujtod nagy haragod.
Illy sokaig tart volte
Wram busulasod:
El felejtezze immar
minket te Templomod:
vallyon s' meddig szent szined,
reyted el' orszagod⁹¹.

(Ah már mi végre, mindenható Urunk, feledkezel meg itt rólunk, nyomorultakról, majdnem minden időre? Sokáig fogod-e *arcodat* elfordítani tőlem, kedves Uram, a te teremtményedtől?)

A 14. zoltár V. szakaszának tartalmát ugyancsak terjengősebben, a 7—8. szakaszban mondja el:

Nigdy nie wzywáli Bogá
Przefo przydzie ná nie trwogá:
Gdy wyzrzą oczymá swemi
ze Pan trzyma zá dobreimi.

Ezt segítségre nem hijak,
sem Istennek ezt nem vallyak:
segyen vallast de meg lattyak
el remulven ezt kialtyák.

(Sohasem kérték az Istent,
azért ül ki rajtuk a félelem:
amikor saját szemükkel látják,
hogy az Úr a jókkal tart.)

Lam bizonynal vagyon Isten,
ki vralkodik mindenen,
az igazat mindenekben,
oltalmazza kegyelmesen.

A 16. zoltár 11. szakasza az eredeti IX., ugyancsak zárószakasznak felel meg:

Ty do żywotá
drogę vkázuiesz
Ty nieprzebránym
weselem száfuiesz:
Wiecznych roskoszy
płyną żywe zdroie
przez ręce twoie.

Sőt az életnek
viselsz ösvenyében,
gyönyörúséges
ortzádnak szinében,
meg elégítesz
az te iob kezében,
örökké Amen.

(Te az életben utat mutatsz, te kifogyhatatlan boldogságot adományozol: örök örö-
möknek élő forrásai fakadnak a te kezéd által.)

A 30. zoltárnak IX. versszakát hozzuk párhuzamba a magyar fordítás 17. szakaszával:

Vzyleś zwykley liości
Obrociłeś płacz w radości:
Zdcałeś ze mnie wor żalobny
A włożyłeś płaszcz ozdobny.

Nekem ackor siralmimat,
örömrre fordítod bumát,
az en keserves ruhamat,
valtoztatod s adod iomat.

⁹⁰ Az idézetekben megtartottuk forrásaink régi helyesírását, de el kellett tekintenünk a ma már nem használatos betűtípusoktól.

⁹¹ Nyilvánvalóan elírás; helyesen: *arcodat*.

(Éltél szokásos irgalmaddal, a sirást öröme fordítottad: levetted rólam a gyászos zsákruhát és diszes köpenybe helyeztél.)

A 32. zoltár első szakasza a magyarban ún. keretvers, a zoltár maga a második versszakkal kezdődik:

Śczęśliwy komu
grzechy odpuszczono
Y w niepamięci
złości ponurzono:
Śczęśliwy komu
nie przyczedł Pán wády
Ani się żadney
w nim domácał zdrády.

Oh mely boldogság
annak ő elete,
kinek rutsága
vaygon befedezve
El be borítva
eseti s' nagy vetke,
aiandekozva
ondoksága büne.

(Boldog, kinek vétke meg van bocsátva, és gonoszsága feledésben sötétítve: boldog, kinek az Úr nem róttá fel a hibákat, semmilyen hitszegés nem található benne.)

A 66. zoltár hatodik szakasza így hangzik:

Morze w twardy grunt obraca
Bystre rzeki ná wspák wraca
Anichmy stop omoczyli
A brody wielkie przebyli.

Zurzavarral buzgo tengert,
ki szarazta, s' folyo vizet:
szaraz labbal az nagy nepet
altal vive, s' ott örvendet.

(A tengert kemény talajra változtatja, a sebes folyót visszatéríti: lábunkat sem nedvesítettük meg, és átkeltünk a hatalmas gázlón.)

Végül a 71. zoltárból két egymás után következő szakaszt idézünk. Az eredeti XI—XII. versnek itt a 25—26. felel meg.

Ty Pánie z młodości moiey
vczyleş mie woley twoiey
day że mi w niey do końca trwác
nie rácz mię nigdy opuszczác

Te vagy Wr Isten oktatom,
gyermeksegeimtől fogva iom,
attól fogva en is aldóm
czoda teted magasztalom

Od tąd do stáročí moiey
niech będę w opiece twoiey
ábych y inszym obiáwiał
jákaś ty ku mnie latoś miał.

Soha ne hadgy azert engem,
venseg ideiet had ernem
az szep őzseg tisztességem,
legyen nekem en Istenem.

(Te Uram, fiatalságomtól fogva tanítottál engem a te akaratomra. Add, hogy benne végig kitartsak, soha ne hagyj el engem. — Azóta, örekségemig, hadd legyenek a te gondoskodásodban, hogy másoknak kifejezésre juttassam, milyen kegyes voltál hozzám.)

Most pedig közöljük a párhuzamba állítható zoltárszövegek adatait: a pontos leíróhelyet, címet, kezdősorokat, a versszakok számát, a versformát és a magyar zoltároknál a versfőt is, amely minden esetben értelmes szöveget ad. Az *Isteni Ditsiretek* későbbi kiadásainak lapszámát is feltüntetjük, *-gal jelölve meg, hogy az alternatív nótajelzés hol található. Végül, hogy az egyes magyar versszakok az eredeti lengyel zoltár hányadik szakaszának felelnek meg.

Artomius 1620

Isteni Ditsiretek 1607
(1627 u., 1697)

Kk VI/b

196 (409, 270)

CCLIX. Psalmus 5.
(hangjegyes)

V. Psalmus
Nota Pol: vel Istenünkhöz fohaz

Przypuść Pánie w vszy swoie
słowá y wołanie moie³²

Isten kegyes filed szomat,
hallya mostan beszedemet

³² KOCHANOWSKI, i. m. I. 8—9.

13 szakasz

4 × 8

18 szakasz

V 1.: IDEIEN KEREŐNEK AD WRA

I. = 1—2., II—IV. = 3—5., V—VI. = 6., VII. = 7., VIII. = 9—10., IX. = 11—12., X. = 13—14., XI. = 15., (XIII. = 17—18.)

*

Hh VI/a

214 (694, 529*)

CCXLI. Psalm 13.
Na teŹ Notę (= Ps. 12.)

Psalmus XIII.
Nota Pol: (*Oh te keresztyén ember)

Ach iuŹŹe ták do końcá
wszechmocny Pánie nász

Jay meddig nagy Ur Isten
nyujtod nagy haragod

6 szakasz

4 × 13 (7 + 6)

6 szakasz

Vf.: JŰ AZ WR

*

Kk VIII/b

215 (387, —)

CCLXII. Psalm 14.
Na tę notę: Przypuść Pánie
w vszy swoje etc. CCLIX.

Psalmus XIV.
Nota Pol: vel Oh en kegyelmes Istenem &c.

Głupi mowi w sercu swoim
Nie mász Bogá przezć się boim?³³

Im s' hogy kiált Istentelen:
sziveben szol illy keptelen

7 szakasz

4 × 8

11 szakasz

Vf.: ISTEN VELEŐNK

I. = 1—2., II.—III. = 3—4., IV. = 5—6., V—VI. = 7—8., VII. = 10.

*

Ll I/a

220 (543, —)

CCLXIII. Psalm 16.
Ná tę Notę: BoŹe moy ráćć
się nádemną smiłowác. CLXXVI.

Psalmus XVI.
Nota Pol: vel Attya Wr Isten menybeli

O który śiedzisz³⁴ ná wysokim
niebie³⁵

Oh nagy Wr Isten (az szent David
kiraly. . .)

9 szakasz

11, 11, 11, 5

11 szakasz

Vf.: OII VR S TARTS³⁶

1. (keretvers), I—IV. = 2—5., V—IX. = 7—11.

*

Yy VIII/b

232 (439*, —)

CCCXLIII. Psalm 30.
Na tę Notę: Duchy prozne
śmierelności CCLXXVI.
álbo ták: (hgj.)

Idem (XXX.) Psalmus
Nota Polonica (*vel Reménsegem vagy
Istenem)

Będe cię wielbił moy Pánie
Poki mię ná świećie s stánie³⁷

Ki tisztitvan Absolonnak
ondoksagat ő fianak

³³ Uo. I. 21—22.

³⁴ Az unitárius énekeskönyvben: mieszkasz.

³⁵ KOCHANOWSKI, i. m. I. 23—24.

³⁶ Romlott versfő.

³⁷ KOCHANOWSKI, i. m. I. 46—48.

10 szakasz

4 × 8

18 szakasz

Vf.: KEGJELMES AZ MI WRWNK

1. (keretvers), I. = 2—3., II. = 4—5., III. = 6., IV. = 7—8., V. = 9—10., VI. = 11—12., VII. = 13—14., VIII. = 15—16., IX. = 17., X. = 18.

*

Zz II/b

242 (277, —)

CCCXLVI. Psalm 32.

Idem (XXXII) Psalmus

Nota Pol: vel Bodog az illyen ember &c.

Szczęśliwy komu grzechy odpuszczono⁸⁸

Bűnnek soksaga hogy ha kit iszonyit,

9 szakasz

4 × 11 (5 + 6)

21 szakasz

Vf.: BOTSASD BŰNEÖMET VR ISTEN

1. (keretvers), I. = 2., II. = 3—4., III. = 5—6. (—7.), IV. = 9—10., V. = 11—12., (VI. = 13.), VII. = 14—16., VIII. = 17—18., IX = 19—21.

*

Aaa I/a

288 (304, —)

CCCLIIII. Psalm 66.

Psalmus LXVI.

Notá: Duchy prozne śmiertelności.

Nota Pol: vel Attya Isten tarcz meg &.

CCLXXVI.

Wszystką ziemią wszystkie kráie
Y gdzie iásne słońce wstáie⁸⁹Egesz Izraelnek nepe,
Az Wr Istent hogy diczirie,

17 szakasz

4 × 8

27 szakasz

Vf.: EREÖS AZ MI ISTENŰNK NO
DITSIRJEÖK

1. (keretvers), I—III. = 2—4., IV—V. = 5., VI. = 6., VII. = 7—8., VIII—X. = 9—11., XI. = 12—13., XII. = 14—15., XIII. = 16. (—17.), XIV. = 19—20., XV. = 22., XVI. = 23., XVII. = 24—26.

*

Ii V/a

305 (561, 378)

CCL. Psalm 72: (= 71.)

Idem (LXXI) Psalmus

na tę Notę jáko: Rzekłem ia człek
vtrapiony etc. CCXXXIIII.

Nota Pol: vel Oh én kegyelmes Istenem

W Tobie Pánie nádzieię mam
wszystko vfánie pokładamRemensegem vagy Istenem,
ne hagy semmiben el engem

15 szakasz

4 × 8

28 szakasz

Vf.: REMENSEGEM ISTENBEN
SZABADITSEN

I. = 1., II. = 2—3., III. = 4—5., IV. = 8., V. = 9—10., VI—IX. = 14—17., X. = 20— (?), XI—XII. = 25—26. XIV. = 27.

*

Psalmy Niektore Krolá Dawidá 1625.

293 (—, —)

B XIII/a

Psalm LXIX.

Psalmus LXIX.

(hgj.)

Nota Pol: vel Hogy Jerusalemnek

⁸⁸ Uo. I. 50—51.⁸⁹ Uo. I. 106—8. — Az itt és a 30. zsoltárnál nótául idézett Duchy prozne śmiertelności Kochanowski 148. zsoltára.

Panie moy przyszył na mię
srogie wáły

9 szakasz

11 (5 + 6)

Banattyaban David könyörög igyen

30 szakasz

11 (?)

Vf.: BANAT BANT SIES VR ISTEN
SEGLI AMEN

1. (keretvers), I. = 2—3., II. = 4., III. = 5., IV—V. = ?, VI. = 9. és 11., VII. = 10., VIII—IX. = ?

A felsorolt zoltárok dallamát ugyanabban a két lengyel gyűjteményben találjuk meg, részben ad notam-ok útján. Artomius énekeskönyve az 5. és 30. zoltárt hangjegyekkel közli; az utóbbihoz azonban még nótautalást is ad: a 148. zoltár dallamát ajánlja, amelyre még a 66. zoltárnál is utal. Egy alkalommal (13. zs.) az előző dallamra,⁴⁰ három további esetben (14., 16. és 71. zs.) pedig más dallamokra utal (ezek között van pl. az 5. zoltár dallama is). Sem hangjegyeket, sem nótautalást nem találunk a 32. zoltárnál, annak dallamát csak az unitáriusok énekeskönyvéből ismerjük.⁴¹ A 69. zoltár dallamát is csak onnan. Megjegyzendő: ez az énekeskönyv más dallamot ad az 5., 14. és 16. zoltárhoz, valószínű tehát, hogy ezeknek sem volt saját dallamuk. Ez persze megnehezíti számunkra, hogy határozott választ adjunk a kérdésre: az erdélyi unitáriusok a Nota Pol(onica) jelzésű zoltárokat mely dallamokra énekeltek? Legfeljebb azt tudjuk mondani, hogy az alábbi dallamokra énekelhették (lásd a kottapéldát):

Isten kegyes filed szómat (5. zs.)	1. vagy 2.
Jay meddig nagy Ur Isten (13. zs.)	3. vagy 4.
Im s' hogy kiált Istentelen (14. zs.)	1. vagy 5.
Oh nagy Wr Isten (az szent David. . .) (16. zs.)	6. vagy 7.
Ki tisztítván Absolonnak (30. zs.)	8. vagy 9.
Bűnnek soksága hogy ha kit iszonyít (32. zs.)	10.
Egész Izraelnek népe (66. zs.)	9.
Banattyában Dávid könyörög igyen (69. zs.)	11.
Reménségem vagy Istenem (71. zs.)	12.

A 31. zoltárnak (Istenben bízván Dávid énekel — Ist. dits. 1607 235.) nem sikerült megtalálni sem dallamát, sem pedig eredeti szövegét.⁴² Az előbbieken azonosított dallamok közül — eddigi ismereteink szerint — csak a 4., 6., 8. és 12. sz. dallam (illetve változatuk) fordul elő hangjegyes gyűjteményeinkben.⁴³

Szólunk kell az énekek alternatív magyar nótajelzéseiről is. Könnyen lehet ugyanis, hogy nem általánosan ismert lengyel dallamokról volt szó, s ezért vált szükségessé más, ismeretebb énekekre való utalás. Az énekeskönyv későbbi kiadásaiban egyre gyűrűlnék a Nota Pol jelzések: az 1627 utáni kiadásban hat ének előtt találjuk, az 1697-esben pedig már csak az 5. zoltárnál van nyoma a lengyel nótautalásnak a századvégre megőrzött, feltehetően mind között a legnépszerűbb három fordítás (5., 13. és 71. zs.) közül. Ha a század folyamán tovább is az eredeti lengyel dallamon énekeltek volna ezeket, aligha hagyták volna el az utalást, — mint ahogy más esetben még száz éven keresztül is ragaszkodnak énekeskönyveink a régebbi kiadások ilyen, vagy ehhez hasonló megjegyzéseikhez. Az eredeti dallamok elterjedésének lehetőségét és valószínűségét vizsgálva, nem érdektelen megemlítenünk, hogy az Ist. dits. 1607. évi kiadásában csak a 13. és 30. zoltárnak, a második kiadásban pedig már csupán a 13. zoltárnak nincs magyar ad notam-ja, amely utóbbi azután a századvégi kiadásban kapja az utalást az „Oh te keresztyén ember” kezdetű énekre. Minden jel arra mutat, hogy a kétféle

⁴⁰ A 13. zoltárhoz Lubelczyk (Psalterz Dawidá. . . 1558) más dallamot közöl (hangjegymellékletünkben: 4. sz.). — Mikrofilmje: MTA B 184/II.

⁴¹ Az énekeskönyv B XX/a (D5) lapján levő szöveg az előző, ugyancsak 32. zoltár (Komu przestępstwo) dallamára utal, amely viszont a 25. zoltárra (Do ciebie Panie); ennek dallama a B VII (C4) levélen található.

⁴² Versformája: 4 × 10. KAROL HŁAWICZKA (Cieszyn) lengyel zenetörténész — akihez felvilágosításért fordultam — a 31. zoltárnak (In te Domine speravi) ilyen strófaszerkezettű fordítását a lengyel anyagban nem találta.

⁴³ A 4. sz. alatt közölt dallam változata az Eperjesi graduálban (112a = Zahn 1706.), a 6. sz. a Turóci Cantionaleban (68. l.) (RMDT I. 87.), a 8. sz. a Cantus Catholiciban (1651 124.) — késői változata RMDT I. 114. —, a 12. sz. változata, inkább csak első sora, Szegedi Cant. Cath.-jában (1674 250. — háromsoros változata: RMDT I. 220.). — Itt említjük meg, hogy a 30., 32. és 71. zoltárt a lengyel katolikusok is énekeltek (Oloff, Polnische Liedergeschichte. Dantzig 1744 490., 506., 510.), s így ezek a dallamok nemcsak a két ország közötti unitárius kapcsolatok útján juthattak el hozzánk.

utalást mindenképpen alternatívnak kell tekintenünk (a „vel” kötőszót tehát szétválasztó értelemben vennünk), s így a lengyel dallamok nem azonosak a mellettük megemlített magyar énekek dallamával. Ezt kizárja pl. az is, hogy míg a magyar énekekre való utalás alapján a 14., 30. és 71. zsoltár dallamát kell azonosnak tartanunk, addig a lengyel nótautalások — mint megállapítottuk — az 5. és 14., esetleg a 30. és 66. zsoltárnak adnak ugyanegy dallamot. Cs. Tóth is megjegyzi (i. m. 105. l.), hogy pl. a 66. zsoltárnál idézett Luther-ének dallama (RMDT I. 117.) nem lengyel, természetesen nem is azonos a mi megtalált dallamunkkal. Hasonlóképpen nem azonosítható az 5., 16. és 32. zsoltár lengyel dallama sem az idézett énekek szóba-jöhető, nálunk is ismert dallamaival, bár azok egyike-másika idegen eredetű.

Kiegészítésül még megállapíthatjuk: egyedül a 69. zsoltár dallamának azonosítása ütközik nehézségekbe. A megtalált dallam (s a lengyel zsoltárvers is) ui. 5 + 6 tagolású, a magyar fordításban pedig keverednek a különböző ritmusú sorok,⁴⁴ leggyakoribb éppen a XVI. századi magyar verselésben népszerű 4 + 4 + 3 tagolású 11-es, a magyar zsoltár ritmusának alapkoncepciója tehát inkább ez:



és nem az eredeti szöveg és dallam hangsúlyosan ritmizált sapphikus lejtése:



Legkürvőbb az ellentét a 9. szakaszban:

Test szerint az |kikkel| csak nem| egy vagyok
szam kivettek, |hazadban mert| úgy allok,
hogy mikoron |buzgosaggal| indulok,
emesztődöm, |gyalazatot| ram vonszok.

(Az első sor 6 + 5-ként is értelmezhető.)

Joggal lehetne tehát kétségbe vonni a magyar és lengyel szöveg kapcsolatát, és így azt is, hogy a 69. zsoltárhoz megtaláltuk a megfelelő dallamot, ha a zsoltár alternatív nóta-utalása nem vetné fel ugyanezt a problémát. A „Hogy Jerusalemnak drága templomát” dallama ui. éppoly kevésbé illik a magyar tizenegyeshöz, mint a lengyel dallam. Skaricza Máté éneke ugyan 6 + 5 tagolást mutat, az ismeretlen eredetű dallam (RMDT I. 226.) azonban metrikus lejtést takar, mégpedig kétségtelenül az ugyancsak 5 + 6 belső tagolódású alkaiosi formát. Az eredeti metrikus lejtés már a dallam legkorábbi ismert változatában (Illyés, Soltári Énekek 1693) némi módosulást szenved:



Erre a dallamra még az a négy strofa (az 1., 6., 18. és 20.) is nehezen énekelhető, amelyekben az 5 + 6 tagolás a legjobban érvényesül. Viszont a lengyel dallam minden nehézség nélkül illik ezekre a szakaszokra.

Mi következik mindebből?

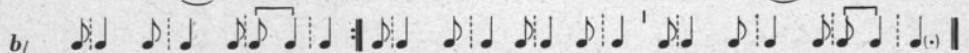
⁴⁴ A 120 sor közül 46 (38,3%) 5 + 6 tagolású (a), 83 (69,16%) 4 + 4 + 3 (b), 48 (40%) pedig 6 + 5 (c). Kétféleképpen is értelmezhető: a) és b) szerint 25 (20,8%), a) és c) szerint 14 (11,6%), b) és c) szerint 20 (16,6%). Háromféleképpen csak 7 (5,83%). Csak az a) szerint értelmezhető 15 sor („tisztá” versszak nincs, elfogadhatók: 1., 6., 18. és 20.), csak a b) szerint 36 sor (vö. 4., 9., 24. v.), csak a c) szerint 12 sor (legjobb a 16. és 28. v.).

A lengyel unitárius énekeskönyv dallamát elfogadhatjuk a 69. zsoltár eredeti dallamaként — annak ellenére, hogy belső tagolása ellentmond a magyar fordítás ritmusának —, mert hiszen a szerző a Skaricza-ének dallamának alkalmazásakor sem volt tekintettel a sorok ritmikai törvényszerűségére, csak a szótagokat számlálta, mint első versszerzőink legtöbbször. Mivel a 13., 16. és 32. zsoltár esetében a dallam adta tagolás teljes mértékben megvalósul, arra kell gondolnunk, hogy a 69. zsoltárt más fordította, s talán — tekintettel kezdetleges verstechnikájára — korábban is keletkezett társainál.⁴⁵

A dallam hitelességének kérdésében nem perdöntöek, de a régi magyar verseléshez érdekes adatokat szolgáltatnak a 4×8 -as versformában írt zsoltárok sormetszetei. Feltűnő, hogy a magyar fordítás sokkal nagyobb arányban él a $4 + 4$ tagolással, mint a lengyel. Ez az öt zsoltár — Kochanowski 5., 14., 30. és 66., valamint ismeretlen szerző 71. zsoltára — fenti megállapításaink értelmében, hat dallamra mehetett. Ezek ritmusképe:



Páratlan ütemnemben is értelmezhető:



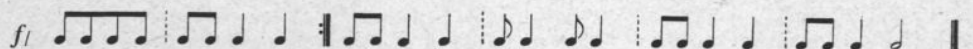
Voltaképen azonos az a/ -val.



ill. a jambikus lejtés kidomborításával:



(A ritmizálás szokatlan⁴⁶. Sajtóhibáról legfeljebb csak a harmadik sorban lehet szó, mert az utolsó két hang nyújtása a szokásos dallamvégi lassítást jelzi.)



Az a-e) ritmusok egyaránt értelmezhetők $4 + 4$ és $5 + 3$ tagolással, az f) azonban csak $4 + 4$ tagolást enged meg. A kétféle tagolás számszerű és százalékos megoszlását az említett zsoltárokból a következő táblázatból olvashatjuk:

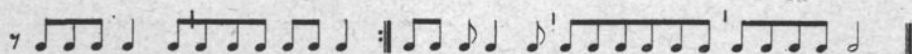
⁴⁵ A fenti okok mindenképpen közrejátszhattak abban, hogy ezt a zsoltárt az énekeskönyv későbbi kiadásában már nem is közölték.

⁴⁶ Ennek az a magyarázata, hogy a dallam Gomólka négyzólamú zsoltáraiból (Melodie na Psalterz polski . . . 1580.) való, amelyek közül egyedül a 148. zs. került bele a korabeli népezenekönyvekbe, pontosabban: Artomius gyűjteményének 1601. évi kiadásába. Az általunk használt 1620-as kiadás már csak egy szólamot közöl Kochanowski zsoltárához. Nem biztos, hogy ez volt az eredeti cantus firmus. (V. ű. Z dziejów polskiej kultury muzycznej I. (Kultura staropolska) (1957) 140.)

Zsoltár	Dallam, ritmus	lengyel				magyar			
		4+4	%	5+3	%	4+4	%	5+3	%
5. (K)	1., 2. a, b	52 : 35	67,3	52 : 9	17,3	72 : 59	81,9	72 : 8	13,56
14. (K)	1., 5. a, c	28 : 21	75	28 : 4	14,3	44 : 40	90,9	44 : 3	6,8
30. (K)	8., 9. d, e	44 : 21	47,7	44 : 15	34,1	72 : 58	80,5	72 : 9	12,5
66. (K)	9. e	68 : 48	70,6	68 : 15	22	108 : 72	66,6	108 : 29	26,84
71.	12. f	60 : 33	55	60 : 20	33,3	112 : 74	66	112 : 31	27,67

Az adatok mérlegelésekor figyelembe kell vennünk, hogy a Kochanowski-zsoltárokat utólag párosították a fenti dallamokkal,⁴⁷ míg a magyar fordítások — feltételezésünk szerint — a dallamok ismeretében készültek. Mint látjuk, a magyar nyolcasok túlnyomó többségben 4 + 4 tagolásúak; a lengyel versekben nem olyan nagy az aránytalanság a felező nyolcasok javára, sőt: a 30. zsoltárban a verssoroknak jóformán csak a fele mutat 4 + 4 tagolást. Viszont két magyar zsoltárszövegben (66. és 71.) nagyobb arányban érvényesül az 5 + 3 osztás. Az utóbbinál már csak azért is feltűnő ez, mert a dallam ritmusa kizárja ezt a lehetőséget.

A sapphikus (11, 11, 11, 5) formát mutató 16. zsoltár, továbbá a négy sapphikus sorból álló tizenegyes (32. zs.) és a vágans 13-as (13. zs.) ritmikai értelmezése nem okoz nehézséget, annyira világosan tagolódnak szöveg és dallam. Legfeljebb annyit jegyzünk meg meg, hogy a 16. zs. egyik, nótautalás révén ismert (alternatív) dallamának ritmusában a cezúra elmosódik:



a másik (hitelesebb) azonban a szokott ritmusképet mutatja (6. dall.).

Mi az, amit az elmondottakból végső következtetésünk megállapíthatunk?

Az erdélyi unitáriusok XVI. század végi és későbbi kapcsolatai a lengyel arianusokkal⁴⁸ a magyar zene és irodalom területén is kimutathatók. Első unitárius énekeskönyveink lengyel zsoltárfordítások mintájára ültettek át magyar nyelvre zsoltárokat, hiven követve a zsoltáros gondolatait, ugyanakkor átvéve a lengyel parafrázisoknak — közöttük Kochanowski hat zsoltárának — a korabeli egyházi gyakorlatban használatos dallamát. Az ismeretlen versszerzők tehát tartalomban az eredeti héber szöveget, formában a lengyel dallamot tartották szem előtt, de helyenként tekintettel voltak a lengyel zsoltáros szövegére is, legalábbis olyan mértékben, mint Balassi volt, amikor a 67. zsoltárt lefordította „igéről igére és ugyanazon nótára.”⁴⁹ A lengyel nótautalással megjelent tíz zsoltár közül kilencnek ismerjük dallamát, de a lengyel gyűjtemények alternatív ad notam-jai miatt nem tudhatjuk biztosan, hogy nálunk melyik dallamra énekelték. Ezek a dallamok — csekély kivétellel — nem igen terjedhettek el, később feledésbe merültek, azért volt szükség más, ismertebb magyar énekekre való utalásra.

⁴⁷ Kochanowski zsoltároskönyve (Psalterz Dawida) 1579-ben jelent meg, nótautalások nélkül, s csak egy évre rá zenésítette meg Gomólka (l. az előző jegyzetet), de cantus firmusai nem voltak általánosan ismertek, illetve nem terjedtek el. Így a nagy lengyel költő zsoltárai idők folyamán — kisebb-nagyobb mértékben — különböző dallamokkal párosultak. Artomius idézett énekeskönyvében (1620) pl. a következőket találjuk a már felsoroltakon kívül: 1., 3., 6., 7., 8., 10., 22., 23., 25., 29., 31., 38., 43., 46., 51., 55., 59., 62., 71., 86., 102., 103., 121. 123., 130., 131., 141., 142., 143., 147. és 148. zs. — részben hangjegyekkel, részben nótautalással.

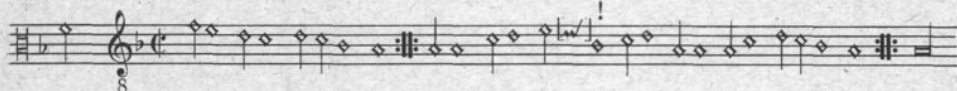
⁴⁸ Vö. JAKAB ELEK: Magyar–lengyel unitárius érintkezések a XVI–XVII. században. Századok 1892 296., 375.

⁴⁹ Balassi fordítása is elég szabad: Lubelczyk Blogostaw nas nász Pánie kezdetű zsoltárának három versszakát négyben adja vissza. Dallamát legutóbb közölte Cs. TÓTH, RMDT I. 24.

1.



2.



3.



4.



5.



6.



7.



8.



9.

10.

11.

12.

- 1) Helyesen: 2) helyesen: 3) eredetileg: *e* (sajtóhiba);
 4) fölösleges hangjegy; 5) kéziratós javítás: 6) kézirással.

Vargha Kálmán

MÓRICZ ZSIGMOND KIADATLAN LEVELEI

I.

Móricz Zsigmond 1927 áprilisában, második felesége, Simonyi Mária színművésznő társaságában előadókörúton volt Szlovenszkóban. A csehszlovákiai magyar diákok baloldali, demokratikus mozgalma, a Sarló hívta meg Móriczot. Ők rendezték, ők szervezték az előadó körutat is. Móricz aktuális irodalmi problémákról beszélt az előadókörút állomásain, valamint egyes helyeken Adyról tartott előadást és novellát olvasott fel.

Mind a sarlósok, mind Móricz Zsigmond szempontjából nagy jelentősége volt ennek a találkozásnak. Móricz hazaérkezése után példaképnek állította a hazai magyar ifjúság elé a